

УДК 316.43

ПРАКТИКИ АКАДЕМІЧНОЇ МОБІЛЬНОСТІ В ОЦІНКАХ СТУДЕНТІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ЯКІСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Максимович Ольга Володимирівна – кандидат філософських наук, доцент, директор Навчально-наукового центру соціологічних досліджень Прикарпатського регіону ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», докторант кафедри соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Україна, Харків, майдан Свободи, 4, 61022, e-mail: maksumovuch@online.ua, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-3463-1543>

Olga Maksymovych – PhD (Philosophy), Associate Professor, Director of Educational and Scientific Center of Sociological Research of Precarpathian region of SHEI «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University»; Doctoral candidate of the Department of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine, Kharkiv, 4 Svobody Sq., 61022, e-mail: maksumovuch@online.ua, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-3463-1543>

У статті презентовано результати загальнонаціонального дослідження «Реформи вищої школи України в оцінках учасників освітнього процесу», проведеного Соціологічною асоціацією України за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження» наприкінці 2015 – початку 2016 року. За результатами фокусованих групових інтерв'ю проаналізовано думку студентів вітчизняних вишів щодо можливостей та практик реалізації таких елементів реформування вищої освіти в Україні, як обов'язковість володіння іноземною (ими) мовою (ами). Здійснено порівняльний аналіз студентських та викладацьких оцінок практик реформування системи вищої освіти України, зокрема стану академічної мобільності студентського та професорсько-викладацького контингенту вітчизняних ЗВО (закладів вищої освіти) та їхніх мовних компетентностей. Зроблено висновок щодо ролі таких компетентностей та академічних практик у розвитку міжкультурної комунікації учасників освітнього процесу, яка є важливим чинником та водночас показником інтеграції вищої школи України в європейський та світовий освітній простір. Сформульовано пропозиції щодо заходів, які можуть сприяти активізації практик академічної мобільності студентів та викладачів українських вишів.

Ключові слова: реформування освітньої системи України, оцінки реформ, мовні компетентності, академічна мобільність, міжкультурна комунікація.

The article is devoted to the results of a nationwide study «Ukrainian Higher Education Reforms in Assessments of Participants in the Educational Process», conducted by the Sociological Association of Ukraine and financially supported by the International Renaissance Foundation in late 2015 – early 2016. The analysis of Ukrainian students' attitudes towards implementation of such elements of Ukrainian educational system transformational process as obligatory foreign language skills based on the results of focus-group discussion is provided. Comparative analysis of students' and teachers' opinions on transformational process of Ukrainian educational systems practices as a whole and their academic mobility as well as language skills in particular has been done. It has been concluded that such skills and practices take a significant part in intercultural communication development, which might be considered as a significant factor on the one side and as a substantial component of the transformation of the educational system of Ukraine on the other side. A number of practical solutions and practical proposals aimed to promote academic mobility of Ukrainian students' as well as teachers' is been offered.

Keywords: Reform of the Educational System of Ukraine, Evaluation of Reforms, Language Skills, Academic Mobility, Intercultural Communication.

Які міркування з приводу можливостей та практик академічної мобільності висловлює українське студентство? Як сприймаються молодими людьми ініціативи Міністерства, зокрема в частині обов'язковості володіння іноземною мовою? Чи достатньо добре обізнані вихованці українських вишів із можливостями, які їм пропонує сучасна система вищої освіти в Україні? Яка роль практик академічної мобільності в контексті міжкультурної комунікації як чинника трансформації освітньої системи в Україні? Чи є суттєві відмінності в розумінні окресленої у статті проблеми в поглядах викладачів та студентів? У пошуках відповідей на ці та інші питання ми продовжуємо аналіз результатів загальноукраїнського соціологічного дослідження «Реформи вищої школи України в оцінках учасників освітнього процесу»¹, здійсненого за допомоги методу фокусованого

¹ Дослідження було здійснене протягом грудня 2015 р. – січня 2016 р. Соціологічною асоціацією України за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження» у 16 містах України, що представляють всі її регіони. В межах дослідження було проведено 16 фокусованих групових інтерв'ю з викладачами та 16 фокусованих групових інтерв'ю зі студентами вітчизняних вищих навчальних закладів різних форм власності. У фокусованих інтерв'ю взяли участь 150 викладачів та 154 студента, які

групового інтерв'ю. Підготовка, організація та проведення фокусованих групових інтерв'ю на місцях здійснювались керівниками та членами регіональних відділень САУ, в тому числі й автором цієї публікації.

Метою даної статті є з'ясування думки українських студентів щодо поширеності практик академічної мобільності та їхньої ролі в контексті міжкультурної комунікації вихованців вітчизняних вишів.

Ця публікація продовжує дослідження авторки щодо сприйняття та оцінки учасниками освітнього процесу можливостей та реального стану академічної мобільності студентів та викладачів, а також норми обов'язковості володіння іноземною мовою як чинників трансформації вітчизняного освітнього простору.

Як наголошують автори звіту за підсумками зазначеного дослідження, словосполучення «академічна мобільність» не завжди було зрозумілим студентам-учасникам фокус-груп та потребувало пояснення, з чого можна припустити, що відповідна практика не є поширеною. Серед бар'єрів та перешкод академічної мобільності згадуються складність цієї діяльності, потреба у фінансових ресурсах для її впровадження, недостатнє знання мов, слабкі інформованість та активність самого студентства. Респонденти вказують на неузгодженість навчання в рамках академічної мобільності; на необхідність складати дві сесії; на недовіру викладачів вітчизняних вишів до закордонних програм та навчання; на неспівпадіння навчальних планів тощо [2, 120].

Отже, проаналізуємо можливості та реальні практики академічної мобільності, а також мовні компетентності в оцінках українського студентства, звернувшись до отриманої в ході проведення фокусованих групових інтерв'ю² інформації.

Почнемо з того, що ступінь проінформованості відносно академічної мобільності в окремих висловлюваннях студентів вкрай критичний. Більшість респондентів навіть не чули про такі практики. Ті ж учасники фокусованих групових інтерв'ю, які щось знали про таку норму Закону України «Про вищу освіту», як академічна мобільність, наголошували, що суттєвою перешкодою більш широкому впровадженню відповідних практик є відсутність належного механізму інформування та системного підходу до реалізації цієї норми. Прочитуємо наших респондентів:

«... Кафедри самостійно організують якусь міжнародну співпрацю. Для багатьох програм потрібно оплату, власні ресурси, а це проблематично. Щодо мобільності з університету по програмі ERASMUS+, то знову ж таки немає достатньої інформації. Знав про це тільки той, хто зайшов на цей сайт, побачив оголошення і вирішив спробувати взяти участь. До багатьох ця інформація не доходить. Взяти для прикладу цю програму ERASMUS+, оскільки я є її учасником і матиму змогу з наступного семестру навчатися за кордоном в іншому вузі і здобувати досвід там. На цю програму прийшло з цілого курсу 3 кандидати, при тому, що програма дає перспективи. Я вважаю, що це перспектива мати якийсь досвід в іншому вузі, нехай і на семестр» (С_Ірина_Ж_С_СГ_Д).

Відрядно, що студенти визнають потребу знання іноземної мови. Хоча загальний рівень знань, за їхньою оцінкою, радше, є досить низьким, молоді люди засвідчили готовність працювати в напрямі вирішення даної проблеми:

«Я думаю для будь-якої людини, яка би хотіла кудись виїхати, можна підтягнути мову, це не є проблема» (С_Володимир_Ч_Б_Т_Д).

Як виявилось, студенти технічних спеціальностей мають дещо кращі можливості академічної мобільності, ніж студенти соціогуманітарного профілю:

«Університет дає таку можливість. Ми співпрацюємо з Польщею, правда, вибрані спеціальності ..., але можливість їхати за кордон є ... Здаєш екзамен, проходиш співбесіду, їдеш ... Я вивчаю системну інженерію, і в мене, в принципі, є підписаний контракт з компанією «Siemens» (Німеччина). Якщо на п'ятому курсі здаю іспит з німецької, то їду на півроку на стажування в цю компанію. Є можливість. Ми до кінця 4 курсу вчимо іноземну мову» (С_Тетяна_Ж_2_Т_Д).

«У нас так: якщо ти знаєш англійську, то все, двері відчинено, ... можеш їхати, куди завгодно, ... дуже легко ...» (С_Сергій_Ч_5_Т_Д).

Частина студентів, які брали участь у фокус-групових інтерв'ю, стверджували, що суттєвих труднощів з академічною мобільністю немає. Деякі респонденти акцентували на тому, що університети, в яких вони здобувають освіту, достатньою мірою турбуються про те, щоб створити формальні передумови та можливості подібних практик. Студенти наголошували, що можливості академічної мобільності суттєво залежать від якості роботи адміністративного підрозділу університету, який відповідає за міжнародну співпрацю:

представляли 57 вишів (із них 49 державних і 8 приватних). Програма та інструментарій дослідження (гайди фокусованих групових інтерв'ю) були розроблені творчою групою, до якої увійшли члени Правління Соціологічної асоціації України, а також деякі керівники регіональних відділень САУ. Докладніше стосовно методології та процедури проведення дослідження див.: [1].

² Кодування персональних даних студентів – учасників фокусованих групових інтерв'ю відбувалось таким чином: студент (с), ім'я, стать (Ч – чоловіча, Ж – жіноча), курс навчання, профіль навчання (СГ – соціогуманітарний, Е – економічний, П – природничий, Т – технічний), форма власності навчального закладу (Д – державна, П – приватна). Приклад кодування: С_Анна_Ж_4_П_Д (студент_Анна_жіноча_4 курс_природничий профіль навчання_державний виш).

«Це як у кого працює міжнародний відділ. У нас немає проблем. Під час навчання чи у виборі магістратури - немає значення. Наприклад, під час навчання на третьому курсі ти можеш виїжджати в інший університет, з яким укладені договори. Там можна навчатися протягом року, усі навчальні плани поєднані. Тому цілком така можливість є» (С_Володимир2_Ч_5_СГ_Д).

«... У нашому виші немає проблем з міжнародною мобільністю студентів, підписані відповідні договори і студенти можуть їздити на стажування під час навчального процесу» (С_Олег_Ч_5_П_Д).

«... Наші студенти їздять як на семестрове навчання за кордон, так і на річне. Також в університеті діє програма подвійних дипломів. Я вважаю, що проблем у цьому аспекті немає» (С_Наталія_Ж_5_Е_Д).

Зазначимо, що студенти українських вишів засвідчили дещо вищий рівень суб'єктності у питанні академічної мобільності, ніж їхні викладачі [4], що дозволяє стверджувати, що саме ця група може виявитися ключовим суб'єктом та ініціатором активного впровадження інновацій в освітній галузі:

«... У бажання – тисяча можливостей, а у небажання – тисяча причин. Можливості є, перспективи є, головне – докласти до цього зусиль. Наприклад, закінчивши на юридичному факультеті «Школу польського та європейського права», можна спокійно потрапити на три місяці чи на річне навчання, чи на піврічне стажування, чи взагалі на високооплачувану роботу до Польщі. Окремі студенти їздили до Сполучених Штатів Америки. В межах України студенти їздять на різноманітні конференції, тренінги чи інші заходи» (С_Володимир1_Ч_4_Е_Д).

Інституційний спротив (явний та латентний) освітнім нововведенням також згадувався студентами українських вишів:

«... Понимаете, самое обидное, ... что сами преподаватели не понимают смысла и полезности таких поездок для студентов» (С_Марія_Ж_2_СГ_Д).

«Да, это даже не на нашем факультете, это большая проблема, это многие факультеты не отпускают студентов уезжать куда-то на полгода, на год. Если это где-то образование, просто говорят: «Отчисляйтесь, уезжайте, приезжайте, зачисляйтесь». Ну, вот так. Есть такие разговоры, по поводу отъездов, допустим, тренинг у тебя недельный. Ну, очень сложно. То есть если руководство в принципе поддерживает, то преподаватель: «Где ты был неделю?» И тоже, понимаете, все за все цепляется. Потому что за эту неделю ты пропустил не 4 предмета, а пропустил 25 предметов» (С_Антон_Ч_2_СГ_Д).

Втім наші респонденти наводили також приклади зацікавленого ставлення адміністрації та викладачів до студентської академічної мобільності:

«Студенти нашого інституту найбільше серед інших факультетів стикаються з такими програмами, і у нас трошки інша ситуація з інформуванням, тому що у нас у цьому зацікавлені викладачі і студенти рівнозначно. Протягом семестру до нас приходять декан чи заступник декана і кажуть нам про різні програми. Навіть може бути така ситуація, що можеш йти і тебе перестріне хтось і розкаже про таку можливість і чи ти не хочеш це поспробувати. Проблема в тому, що є можливість, а студенти бояться, тому що, якщо я поїду на семестр вчитися кудись в Європу, але паралельно відбувається навчання і тут. Складно потім здати сесію» (С_Олена_Ж_Б_СГ_Д).

Академічна мобільність як фактор міжкультурної комунікації та трансформації системи вищої освіти в Україні також знайшла відображення в судженнях респондентів, як от:

«Академические обмены, конечно, реформируют систему образования изнутри» (С_Антон_Ч_2_СГ_Д).

Чимало студентів-учасників фокусованих групових інтерв'ю говорили про існуюче у вітчизняних вишах дистанціювання між викладачами та студентами, що, на їхню думку, не сприяє поліпшенню навчально-виховного процесу у вищій школі. При цьому ті із них, хто мав досвід навчання у закордонних вищих навчальних закладах, зазначали, що практики спілкування між викладачами та студентами у цих закладах суттєво відрізняються від того, що ми спостерігаємо у наших вишах.

«У нас, на жаль, є бар'єр між викладачем і студентом. І коли ти поїхав за кордон, побачив все і такий запалений хочеш щось змінити, в тебе багато ідей, ти приїжджаєш і хочеш щось змінити і стикаєшся з тим, що: ну, добре, але ми будемо робити, як робили» (С_Олена_Ж_Б_СГ_Д).

«Наші студенти їдуть у Польщу (по програмі подвійних дипломів), ... дуже задоволені, особливо тим, як спілкується викладач на парі зі студентами і приймає його як майже свого колегу, нема такої дистанції ...» (С_Христина_Ж_5_СГ_Д).

На наш погляд, подолання соціальної дистанції між викладачами і студентами є важливим фактором трансформації освітньої системи України, чому сприятиме міжкультурний досвід комунікації українських студентів та викладачів завдяки різноманітним програмам академічної мобільності.

Студенти розповідали і про невдалий досвід пошуку можливостей академічної мобільності, зокрема говорили про організації, які надають послуги (переважно з метою фінансової вигоди) щодо працевлаштування та навчання за кордоном, але на практиці виявилось, що мова йде лише про тимчасову (сезонну) роботу.

«Да, ... в здании общежития когда-то был «Европейский центр» какой-то. Сейчас он закрыт, не понятно, что это вообще было такое. Сейчас есть похожая организация, ... которая ... рекламирует, куда ты можешь поехать собирать черешню за деньги или где ты можешь ... работать (и такие вакансии есть)... или обучаться» (С_Максим_Ч_5_П_Д).

Варто наголосити, що подібні ситуації потребують втручання та належного адміністрування зі сторони держави. Зокрема, ефективним кроком, спрямованим на попередження зазначених вище ситуацій, могла б стати інформаційна кампанія та роз'яснювальна робота серед студентів українських вишів з приводу програм академічної мобільності та критеріїв їхнього розрізнення із програмами інших інституцій та організацій.

Відмінність кваліфікаційних рамок та висока ступінь неузгодженості навчальних планів підготовки спеціалістів у різних вишах є чи не найголовнішою перешкодою внутрішньонаціональної академічної мобільності та суттєвою перепорою зовнішньої академічної мобільності українських студентів:

«У меня такое мнение, я думаю, что по Украине (вообще по всем вузам) очень мало специальностей, которые сопряжены ... Вот, смотрите о чем я говорю: моя специальность называется «механика», и в этом году был последний год, когда вообще набирали на эту специальность, ее закрывают. Подобная специальность есть только в Харькове, и то неизвестно, какая там будет ситуация. То есть, если мы говорим об обмене студентами, то я со своей специальностью могу поехать только в Харьков, потому что вот там именно по моей специальности я могу что-то новое взять и что-то передать. Но поскольку уже не будет моей специальности, ее скоро и в Харькове закроют. Куда тогда двигаться? О чем тогда говорить?» (С_Богдан_Ч_5_Т_Д).

Однією з головних перешкод на шляху активізації практик академічної мобільності як студентів, так і викладачів, є традиціоналістський ціннісний дискурс, особливо притаманний респондентам, що представляли західний регіон України:

«Наша проблема є, напевно, в ментальності, галичани ... вони такі, що звикли сидіти на місці, їм дуже важко зрушитися з місця, вони є такі «домашні» люди» (С_Ірина_Ж_С_СГ_Д).

Ще одним дискурсом, що презентував студентський загал, був дискурс периферійності, який в окремих випадках мав місце у висловлюваннях наших респондентів.

«Я знаю, что в киевских вузах есть договоренность с другими странами, и у студентов есть возможность. Но для этого нужно желание и знание языков» (С_Олександр_Ч_3_Т_Д).

Цікаво відзначити, що, з огляду на результати нашого дослідження, внутрішня академічна мобільність, на думку студентів, є більш проблемною, ніж зовнішня. Проте, як виявилось, вона дуже цікава студентам українських вишів:

«Вот такого побольше. ... Хочется, чтобы я на месяц поехал поучиться в другом вузе. Это классно, супер. То есть у меня на месяц даже денежка нашлась бы» (С_Антон_Ч_2_СГ_Д).

« ... Програма обміну студентів є дуже цікавою. Хоча б поїхати в найближчі: Вінницький державний, у Львівський національний університет Франка, ... в ту саму Острозьку Академію, подивитися, як саме там здійснюється навчання ... куди-небудь, уже, ... проте такої можливості немає» (С_Олександр_Ч_5_СГ_Д).

«А чи тебе прийме Київський університет? Мобільність передбачає один семестр в іншому університеті. Чи тебе прийме, наприклад, фізичний факультет Київського університету? Ну, академізницю здав би. Здати академізницю – то не така вже й велика проблема. Самому трошки підготуватися той тиждень, поїхати і здати, але чи університет би прийняв? От ... на міжнародному рівні я знаю ERASMUS, так, цим багато займаються, я знаю, що у нас це є, але чи вас би отак прийняли в Україні, то я невпевнений» (С_Роман_Ч_5_П_Д).

«Академічна мобільність в Україні не здійснена, але при бажанні можливо поїхати за кордон» (Андрій_1_Ч_5_СГ_Д).

Із цитованих вище фрагментів фокусованих інтерв'ю логічно випливає практична рекомендація щодо оптимізації та організаційного забезпечення внутрішньої академічної мобільності, позаяк, як виявилось, саме такі можливості чи найбільше зацікавили молодих людей. На нашу думку, міжрегіональна мобільність молоді сприятиме поглибленню інтеграційних зв'язків українського суспільства, його солідаризації та цілісності, тобто тому, чого так потребує наш соціум.

Окрім відсутності формального врегулювання питання, чи не найголовнішою перешкодою внутрішньої академічної мобільності українських студентів є відсутність єдиних кваліфікаційних рамок та слабка узгодженість навчальних планів підготовки спеціалістів однієї спеціальності в різних вишах:

«Проблема в Україні в тому, що немає загального положення, які предмети мають викладатися, і навчальні програми у різних університетах є несумісними. Предмети можуть кардинально

відрізнятися як за назвою, так і за кількістю годин. У Київському політехнічному з моєї спеціальності зовсім інші навчальні дисципліни, і коли я повернуся у Тернопіль, то мені не зарахують отримані там бали» (С_Юрій1_Ч_5_Т_Д).

«...З мобільністю в межах країни є певна проблема. Не тільки в різних вузах різні предмети, а й викладання одних і тих же предметів відбувається у різні семестри чи курси навчання. Щодо закордону, то є ряд вузів, з якими підписано договори і тоді з мобільністю проблем не спостерігається» (С_Ірина_Ж_4_СГ_Д).

«... Програми настільки відрізняються, що соціологія в Політехніці має буквально кілька предметів, які перетинаються з тим, що ми вчимо ... Можливо, якась частина, але доздавати треба буде, я підраховувала, так десь 80% предметів. І в них настільки програма інша, ну, наприклад, якщо брати специфіку конкретно соціології, то в нас більше теорія, а в них практика. Що ви говорите доздати різницю легко, ну, я не зовсім впевнена. Тому що доздати 80% практичних предметів, якщо в нас 80% теоретичних, це проблематично. І, відповідно, настільки велика різниця в курсах не дозволяє зробити цей перехід» (С_Соломія_Ж_4_СГ_Д).

Особливої уваги в контексті можливостей академічної мобільності для українських студентів потребують спеціальності медичного та правничого профілю, кваліфікаційні рамки яких та функціональні особливості потребують ретельного вивчення з метою узгодження із зарубіжними аналогами:

«... У медичному контрактники мають можливість на інтернатуру без проблем; студенти держзамовлення - ні, то кріпаки ... Пільговики при розподілі забирають нормальні місця, а так, то повезе, якщо дають сімейного лікаря, ... і дуже повезе, якщо не поїдеш обов'язкових три роки відпрацьовувати десь під кордоном з Росією ... Державники без «підпільних вирішувань» такої можливості не мають ...» (С_Марія_Ж_5_П_Д).

«Якщо в межах України, то студентська мобільність можлива, бо навчальні програми схожі, але наразі таких випадків не було. Що стосується аспектів мобільності за межами України, то специфіка юридичної спеціальності така, що український правознавець не може легко вивчати право у Польщі, і навпаки» (С_Діана_Ж_5_Е_Д).

Аналіз оцінок українського студентства можливостей та практик академічної мобільності дозволив нам дійти висновку, що такі практики, як уже зазначалось, не тільки поглиблюють міжкультурну комунікацію українських громадян, але й стають суттєвим чинником трансформації вітчизняної освітньої системи, зокрема, та нашого суспільства в цілому. Зазначимо, що, визначаючи поняття «міжкультурна комунікація», ми виходили з того, що це «процес синхронної взаємодії на мікро-, мезо- та макросоціальному рівні, який зумовлюється індивідуальними та суспільними потребами, цінностями та настановами та виявляється на когнітивному, емоційному та діяльнісному рівнях тієї чи іншої соціокультурної системи (соціуму в цілому чи окремих соціальних груп, регіональних спільнот тощо)» [3, 88]. Пригадаймо, що студенти (як видно із цитованих вище фрагментів фокусованих групових інтерв'ю) усвідомлюють свою роль як потенційних агентів змін в українському суспільстві завдяки набутому поза межами країни академічному досвіду. Однак їхній ентузіазм та наміри щось змінювати суттєво гальмується відсутністю чіткої стратегії реформування як суспільства в цілому, так і освітньої галузі, зокрема.

З точки зору рівнів міжкультурної комунікації, зумовленої досвідом академічної мобільності, очевидно, що саме мікросоціальні показники є найбільш проблемними, позаяк фактичні показники міжнародної мобільності українського студентства є несуттєвими відносно загальної чисельності спільноти, а частка студентів, готових докласти зусиль задля отримання такого досвіду (а саме: вивчати іноземні мови, паралельно складати сесії в обох вишах тощо) є доволі незначною [4]. Проте українські студенти переконливо засвідчили значну готовність до участі у процесах академічної мобільності на мезорівні, зокрема продемонструвавши високу ступінь зацікавленості можливостями внутрішньої мобільності та програмами короткотермінових обмінів всередині країни.

Аналізуючи фактори міжкультурної комунікації українського студентства у контексті практик його академічної мобільності (а саме: індивідуальні та суспільні потреби, цінності та настанови), розуміємо, що першочерговим мотиваційним чинником участі в програмах академічних обмінів виступають саме індивідуальні потреби української молоді, а в окремих випадках – ціннісні орієнтації та настанови. Це, зокрема, стосується тієї частини респондентів, яка продемонструвала високий рівень вмотивованості у навчанні та значний рівень суб'єктності в реалізації академічної мобільності, тобто тих респондентів, які становлять найбільш активну та цілеспрямовану частину українського студентства.

З позиції вивчення рівнів прояву соціальної суб'єктності (когнітивного, емоційного та діяльнісного) крізь призму практик академічної мобільності необхідно визнати, що такий досвід матиме відображення на всіх вище перелічених щаблях. Проте, беручи до уваги цитовані вище висловлювання респондентів, можна припустити, що саме емоційний та діяльнісний рівні можуть виявитися найбільш значимими, позаяк респонденти неодноразово наголошували, що подібні практики сприяють скороченню соціальної дистанції між групами, мотивують до впровадження новаторських практик та підходів до

вирішення окремих професійних завдань, заснованих на інноваційному досвіді, здобутому поза межами країни громадянства.

Підсумовуючи зазначене вище, можна дійти таких висновків. Як і викладачі, студенти українських вишів в цілому позитивно ставляться до реформування вітчизняної вищої освіти, зокрема до таких його елементів, як академічна мобільність та обов'язковість знання іноземної мови. Проте вони висловлюють занепокоєність щодо можливостей реалізації зазначених норм та інституційного спротиву, говорячи про організаційні перешкоди на шляху їхньої актуалізації.

Серед факторів, що зумовлюють ставлення наших респондентів до академічної мобільності, основна увага була приділена таким, як регіон проживання, стать, курс та профіль навчання, форма власності навчального закладу.

На думку студентів, які брали участь у фокус-групових інтерв'ю, суттєвих труднощів із можливостями академічної мобільності немає. Ймовірно, це пояснюється тим, що в інтерв'ю взяли участь найбільш активні студенти, лідери спільнот, котрі достатньо поінформовані стосовно того, що відбувається в студентському житті їхнього вишу, тоді як ситуація з оцінками мобільності студентським загалом може відрізнитися. Більшість респондентів акцентували на тому, що університети, в яких вони здобувають освіту, достатньою мірою турбуються про те, щоб створити формальні передумови та можливості подібних практик. У такому разі постає питання: якщо умови створені, то чому проаналізовані нами статистичні показники мобільності [4] несуттєві?

Як виявилось, в регіональному вимірі суттєвих відмінностей в оцінках респондентами можливостей академічної мобільності в Україні та за її межами не простежується.

Однаковою мірою як викладачі, так і студенти засвідчили гендерні відмінності у сприйнятті можливостей мобільності. Так, респонденти-викладачі жіночої статі західного регіону декларують традиціоналістський ціннісний дискурс. Проте відмінністю саме студентського бачення окресленої у статті проблеми є ще й дискурс периферійності, який у міркуваннях викладачів та адміністративного персоналу практично не простежувався.

Порівняльний аналіз сприйняття норми академічної мобільності студентами різних напрямів підготовки не виявив суттєвих розбіжностей за винятком того, що для представників окремих спеціальностей (як от медики, правники) така мобільність є особливо ускладненою. Проте студенти технічних та економічних спеціальностей в разі позитивніше оцінили власні можливості та практики мобільності, порівняно із студентами інших напрямів підготовки.

Амбівалентність студентських оцінок простежувалася також і в одночасній артикуляції дискурсів патерналізму та соціальної суб'єктності. А саме, деякі респонденти наголошували на незначній готовності брати на себе відповідальність стосовно того, яким чином складається їхнє життя, зокрема щодо можливостей академічної мобільності, тобто артикулювали ціннісний дискурс патерналізму. До прикладу, окремі студенти, з одного боку, засвідчили високий рівень наданих їм можливостей академічної мобільності (зі сторони освітніх інституцій), поряд з тим фактичну можливість академічної мобільності оцінили вкрай критично, головню завдяки відсутності знань іноземної мови. З іншого боку, окремі студенти акцентували на тому, що саме вони найперше відповідальні за те, як складається їхнє життя, неодноразово наголошували на готовності докласти зусиль задля подолання мовного бар'єру, в окремих випадках підкреслювали, що готові брати участь у програмах академічної мобільності за власний кош.

Студентські оцінки запропонованих освітньою системою можливостей академічної мобільності також є амбівалентними. Частина респондентів засвідчила достатньо високий рівень поінформованості з приводу досліджуваного питання (пригадавши ключові програми, як от «ERASMUS+»), тоді як інші не розуміли суті питання, плутали програми академічної мобільності із програмами тимчасового працевлаштування поза межами країни громадянства (як от «Work and travel» та ін.).

Незалежно від регіону проживання, напрямку підготовки чи інших факторів, студенти одноголосно стверджували, що їх особливо цікавлять програми внутрішньої мобільності, при тому, що рівень інтересу до таких можливостей був в рази вищий, ніж рівень інтересу до програм зовнішньої мобільності. Проте рівень фактичного використання таких можливостей виявився гранично низьким. Головні причини цього – відмінність навчальних програм, курсів, яка за деякими напрямами підготовки (в оцінках студентів) перевищує 2/3 загального обсягу; інституційний спротив, труднощі із складанням сесії та відпрацюванням предметів заборгованості тощо. Нагадаємо, що, незалежно від досліджуваних факторів, респонденти викладацького складу також практично одноголосно наголошували на тому, що внутрішня мобільність науково-педагогічних працівників є в разі проблематичнішою, ніж міжнародна мобільність, з огляду на відсутність дієвих юридичних та фінансових механізмів її реалізації [4].

Оскільки студентів, які брали участь у програмах академічної мобільності, можна вважати агентами позитивних змін у суспільстві загалом та в галузі освіти, зокрема, на наш погляд, доречними є такі практичні рекомендації та поради, імплементація яких може сприяти суттєвому зростанню показників академічної мобільності студентів.

По-перше, необхідно вжити заходів щодо доведення до відома студентів переліку наявних можливостей програм академічної мобільності шляхом інституційного впровадження на всеукраїнському рівні відповідної інформаційної кампанії та роз'яснювальної роботи, з одного боку, та недопущення випадків дискримінації ідеї компаніями та організаціями, які надають послуги тимчасового працевлаштування та освітнього консалтингу з метою отримання фінансової вигоди – з іншого.

По-друге, оскільки можливості внутрішньої мобільності в значно більшій мірі цікаві українському студентству, ніж можливості мобільності зовнішньої, доречно було б сконцентрувати зусилля в напрямі забезпечення таких практик для українських студентів шляхом формування єдиних рамок кваліфікації, редукції інституційного спротиву, напрацювання дієвого механізму ліквідації академічної заборгованості, адже саме такі практики суттєво сприятимуть інтеграції та поглибленню солідарності в українському суспільстві, нівелюватимуть тенденції регіоналізації та маргіналізації в територіальному та соціокультурному просторі сучасного українського суспільства.

Що стосується науково-педагогічних працівників українських вишів, то наші практичні рекомендації щодо їхньої академічної мобільності полягають у такому.

По-перше, варто вжити заходів, спрямованих на зменшення інституційного спротиву практикам академічної мобільності (а саме: забезпечити дієвий механізм заміни викладача в період дії програми обміну, сформулювати юридичну основу повернення викладача на роботу після закінчення терміну дії програми тощо).

По-друге, оскільки виявилось, що внутрішня мобільність в оцінках обох груп респондентів є в рази проблематичнішою, однак від того не менш цікавою не тільки для студентів, але й для викладачів, варто вжити заходів, спрямованих на забезпечення дієвих юридичних, організаційних та фінансових механізмів її реалізації студентським та викладацьким складом.

По-третє, беручи до уваги принципову вагомість участі українських науковців у програмах академічних обмінів з точки зору інтересів українського суспільства, необхідно вжити заходів щодо різнопланової інституційної підтримки науково-педагогічних працівників, які готові брати участь (мають документи, що засвідчують мовну компетентність тощо) чи беруть участь у таких програмах.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Реформи вищої школи України в оцінках учасників освітнього процесу: заключний звіт про реалізацію соціологічного дослідження URL: <http://www.sau.kiev.ua/docs/20160530-zvit.doc> (дата звернення 30.04.2018) 2. Сорока Ю. Г. Оцінка українськими студентами якості, змісту та організації навчального процесу (на матеріалі емпіричного дослідження). Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2016. Випуск 36. С. 114-122. 3. Максимович О. В. Міжкультурна комунікація як предмет міждисциплінарного теоретизування Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2017. Випуск 39. С. 85-90. 4. Максимович О. В. Можливості академічної мобільності в оцінках викладачів та студентів вищої школи України (за результатами якісного дослідження). Український соціологічний журнал. Вип. 17-18 (№ 1-2/2017). С. 36-42.

Практики академічної мобільності в оцінках студентів вищої школи України (по результатам якісного дослідження)

В статті представлені результати об'єктивного дослідження «Реформи вищої школи України в оцінках учасників освітнього процесу», проведеного Соціологічною асоціацією України при фінансовій підтримці Міжнародного фонду «Возрождение» в кінці 2015 – на початку 2016 року. По результатам фокус-групових інтерв'ю проаналізовані думки студентів українських вишів о можливостях і практиках реалізації таких елементів реформування вищої освіти в Україні, як обов'язковість владання іноземним (ими) мовою (ами). Здійснено порівняльний аналіз студентських і викладацьких оцінок практик реформування системи вищої освіти України, в частині стану академічної мобільності студентського і викладацького контингенту українських вишів та їх мовних компетенцій. Сделано висновок про ролі таких компетенцій і академічних практик в розвитку міжкультурної комунікації учасників освітнього процесу, які по думці автора є важливим фактором і одночасно показателем інтеграції вищої школи України в європейське і світове освітнє простор. Сформульовано пропозиції заходи, які можуть сприяти активізації практик академічної мобільності студентів і викладачів українських вишів.

Ключевые слова: реформування освітньої системи України, оцінки реформ, мовні компетенції, академічна мобільність, міжкультурна комунікація.